

Mustafa SAFA (*)

HİCRET ÖNCESİ MEDİNE'DE (YESRİB'DE) SOSYAL VE DİNİ HAYAT (**)

abstract

The Social and Religious Life in Al-Madina (Yathrib) Before the Hijrah. In this article, we dealt with the social and religious life of the city before the hijrah which was known from its foundation to the hijrah of the prophet as Yathrib and after the hijrah was called as al-Madina and became the land of hijrah of the prophet. In order to understand the social life of Yathrib, it is important to know the population mobility (demographical structure) as physical structure and the religious life which constitutes the cultural structure. The religious life in Yathrib bases on the pagan beliefs and worships of Arabs and the beliefs and worships of Jews. In Yathrib where these two opposite religions lived, and thus the hanifism (the pure monotheistic beliefs of the Ibrahim) could not survive, to understand the background of approval of Islam as a religion Islam's requires to understand better the religious life in Yathrib.

key words

Social Life, Social Structure, Religious Life, Hicrah, Jews, Madina (Yathrib)

1. Yesrib’de Sosyal Hayat: Nüfus ve Sosyal Yapı

Nüfus sosyal yapıyı oluşturan canlı ve dinamik bir kütledir. Nüfusun incelenmesi, aynı zamanda cemiyetin sosyal şartlarının ortaya çıkarılmasıdır. Nüfusun miktarı, cinsiyete göre dağılımı, artış hızı, şehirli ve köylü olma özelliği, meslekteki mevki bakımından durumu, iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımı, ana yaş gruplarına göre ayırımı, eğitim seviyesi gibi açılardan ele alınması, bir anlamda sosyal yapının incelenmesidir (Erkal,1996, 184).

Yesrib’in daha önceki nüfusu hakkında herhangi bir bilgimiz yok. İnsanlık tarihi boyunca süregelen göçler nedeniyle, birçok yerde hareketli nüfus değişikliklerine rastlandığı gibi Yesrib de, M.S. 70-132 tarihleri arasında büyük bir Yahudi kütlenin, 300-450 tarihleri arasında Evs ve Hazrec kabilelerinin göçüyle, ciddi bir nüfus artışıyla karşılaşmıştır. Bu iki ana toplumsal blokun oluşturduğu kitle, bir kent oluşturacak nüfus hacmine ulaşılmıştı.

Yesrib, hicret öncesinde, yaklaşık 6 bin müşrik Arap ve 4 bin Yahudiden oluşan iki ana bloktan oluşan bir demografik yapıya sahiptir. Hicretle beraber az sayıdaki Müslüman Kureyşlilerin de ilavesiyle, Müslüman blokun sayısını bilmek amacıyla, Hz. Peygamberin yaptırmış olduğu sayım verilerine göre, Yesrib’in nüfusunun 10 binden fazla olduğu tahmin edilmektedir (Buhari, IV, 34; el-Askalani, VI, 219; Hamidullah, 1993, 181).

Yesrib şehrinde iki etnik grup; Yahudiler ve Araplar kabileler halinde ayrı mahallelerde yaşıyorlardı. Yahudiler gelmeden önceki Amalika kavminden kalma ilk yerli Arap kabileleri oldukça azınlıkta idiler. Yahudiler geldiklerinde Yesrib’e hâkim oldular ve en verimli bölgelere yerleştiler. Daha sonra gelen Evs ve Hazrec Arap kabileleriyle Yesrib, bir kabileler birliği haline gelmişti. Yerleşik şehir hayatı yaşamalarına rağmen gerek Yahudilerde, gerekse Araplarda kabilecilik hâkimdi. Otorite herkesin kendi kabilesine aitti. Kabile reisi, verasetle değil kabilenin kısmi bir seçimiyle ileri gelenlerin akıllı, cesur, kahraman ve tecrübeli bir üye üzerinde anlaşmasıyla seçilirdi (İbn Esir, 1982, 672).

Yesrib’de oturan bu iki büyük kitle devamlı birbirlerine üstünlük kurma gayretindeydiler. Ayrı ayrı gruplar halinde yaşayan bu kabileler, Yesrib’de yegâne söz sahibi cemaat olmak davasında idiler. Evs ve Hazrec Yesrib’e ilk geldiklerinde Yahudilerle iyi geçinmişler, hatta Yahudilerden etkilenmişlerdi. Bu dönemde Yahudi olan Arap erkek ve kadınları göze çarpmaktadır. Yahudi olan Arap erkeğinin Yahudi kadınla, Yahudi olan Arap kadınının da Yahudi erkeklerle evlenmesi gibi sosyal ilişkiler meydana gelmiştir. Fakat putperest bir Arap erkeğiyle hiçbir Yahudi kadınının evlendiği bilinmemektedir. Yahudiler her zaman kendilerini putperest Araplardan üstün gördüklerinden böyle bir evliliğe müsaade etmemişlerdir (Bedr, 1993, 110).

Arap ve Yahudi kabileleri arasındaki bu iyi ilişkiler Yahudilerin Arapları zaıflatma politikaları neticesinde sona ermişti. Uzun bir süre Yesrib’e hükmeden

Yahudilerin hâkimiyeti, Yahudi kralın ve ileri gelenlerinin öldürülmesiyle sona ermişti. Daha sonra Evs ve Hazrec kabileleriyle ayrı ayrı ittifaklar yapan Yahudiler, kardeş Arap kabilelerini birbirlerine düşürmeyi başardılar. Yahudiler kendi aralarında da anlaşamadıkları için Beni Nadir ve Kureyza Evsliler ile ittifak etmiş, onlara karşı Kaynuka Yahudileri de Hazrec ile ittifak yaparak, sonraki hayatlarını bu kabilelerin gölgesinde onları birbirlerine düşürerek devam ettirmişlerdir (İbn Esir, 1982, 658-680; Eyüp Sabri Paşa, 1885-86, 320-336).

Bu iki etnik grubun yaşadığı toplumda diğer Arap şehirlerinde olduğu gibi sosyal sınıf ayrılıkları vardı. Yesrib toplumunu oluşturan insanlar hürler, mevali ve köleler olmak üzere üç sınıftan müteşekkil idi.

Hürler, kabilenin veya aile topluluğunun ortak adını taşıyan aynı haklara haiz, mülk edinme, yönetim, kabile örflerine katılma, söz sahibi olma gibi bütün haklara sahip kabile mensuplarıydı. Bunlar birlikte göç eder, savaşa katılır, her hususta ortak ve eşit hareket ederlerdi. Kabilenin ortak harcamalarına kendilerine düşen miktarlarda katılımda bulunurlardı. Kabileye yapılacak saldırılara karşı koyma, öldürülenin intikamını alma, diyetini ödeme gibi kabile örfüne ait uygulamaları yerine getirirlerdi. Her ne kadar kabile içinde bulunan kâhin, şair ve savaşlarda ün kazanmış kişiler üstün görülseler de, hak ve yaşayış bakımından diğerlerinden pek farkları bulunmazdı (Çağatay, 1982, 131).

Mevali, azat edilmiş köle, esir ya da cariyelerden oluşan köleler ile hürler arasında orta bir sınıf idi. Kölelikten azat edilmiş olanlar mevali sayılır, bunlar eski efendilerinin mevlası olur, eski efendilerinin ailesine mensubiyetleri devam eder, o ailenin akrabası sayılırlardı. Ancak hür bir kadın ve kızla evlenemez, hürün cezasının yarısı kadar ceza ile cezalandırılır, diyeti de hürün diyetinin yarısı kadar ödenirdi. Hürlerin altında esirin üstünde sayılan mevali, köleler gibi alınıp satılmazdı (Çağatay, 1982, 132).

Mevlaların birkaç çeşidi vardı. Eğer esir veya köle iken azat edilirse buna “*İtk mevlası*” denirdi. Bazen bu azat işlemi köle ile sahibi arasında bir anlaşma ile miktar belirlenerek satış suretiyle olurdu; buna da “*mükatebe*” denirdi. Anlaşma yapılarak kölenin ödemesi gereken para belirlenir, bu meblağ ödendiğinde azat edileceği bir senetle kayıt altına alınırdı. Bu ödeme bazen de taksitlere bağlanabilirdi. Bazen bu azat işi hiçbir kayıt ve şarta bağlı olmadan, yani velayetin edilmeden olurdu ki; bu şekildeki azata “*saibe*” denirdi (Çağatay, 1982, 133).

Bütün bu kölelikten azat olma şekilleriyle esirler mevali sınıfından olduğu gibi, bir diğer durumda da, kabileye tam intisapları sağlanmamış, göç ederek kabileye sığınmış, kabilenin himayesine girmiş, kabile fertleriyle oturan, onların velayetinde olan grup da mevali olarak kabul edilmektedir. Bunlar savunma, korunma, intikam alma gibi konularda kabilenin gerçek fertleriyle aynı haklara sahipken; kabilenin hür kızlarıyla evlenme hakları yoktu (Bedr, 1993, 109).

Köleler, savaş esirleri ve köle pazarlarından satın alınanlardan oluşan insanlardır. Bu sınıf, erkek köle ve kadın esirler olan cariyelerden müteşekkildir. Köleler, kurulan pazar ve panayırarda satılıp alınır, miras ve hibe yoluyla el değiştirirdi. Ölen kişinin kölesi, aynen mal gibi mirasçısına geçer veya hediye edilebilir ya da gelin mehri olarak verilebilirdi.

Bunlar için geçerli hiçbir hukuk olmadığı gibi, dereceleri hayvanlardan bile aşağı idi. Bir köle ve cariyeye efendisi istediği gibi muamele edebilirdi. Efendi atına ikram ettiği, itina gösterdiği kadar kölesine önem vermez, bazen basit bir sebepten dolayı onu döver hatta rahatlıkla öldürebilirdi. Bundan dolayı da hiçbir zaman sorumlu olmazdı.

Yesrib’de köleler ticaret işlerinde, bağ-bahçe bakımı ve sulama gibi ziraat işlerinde kullanılırlardı. Ayrıca çarşılarda birçok sanatları da onlar yapardı. Köle ve cariyelerin işledikleri suçların cezaları, hürlerin cezalarının yarısı idi. Cariyelerden doğan çocuklar da esir veya cariyeye sayılırdı. Ancak bu çocuklar arasında zeki ve üstün kabiliyetli olanlarını, babaları isterse kendi nesebine katıp evladi olarak ilan ederdi (Çağatay, 1982, 132).

2. Yesrib’de Dini Hayat: İnanç, İbadet ve Sosyal Pratikler

Medine’yi ilk kuran Amalika Araplarının Abil kolundan gelen Yesrib ve onun mensup olduğu kavminin soyu Hz. Nuh’a dayandığına göre; onların inançlarının atalarının inancı doğrultusunda tevhit üzere olması gerekirdi. Ancak Taberi; Babil’de yerleşen Hz. Nuh’un zürriyetinin önceleri hak din üzere iken, daha sonraları Nemrud’un onları putlara tapmaya çağırmasıyla inançlarının bozulduğunu, puta tapan kavimler haline geldiklerini; Allah’ın onları cezalandırarak dillerini karıştırdığını ve birbirlerini anlamaz hale gelerek Babil’den ayrılıp çeşitli yerlere dağıldıklarını söyler (Taberi, 1968, 207).

Arap yarımadasında Araplar Hz. İsmail zamanında putlara tapmaya yöneldiler. Mekke’nin ilk sakinleri Amalika Arapları olmasına rağmen, daha Hz. İsmail ve annesi Hacer orada iken Cürhumiler Amalika Araplarını Mekke’den çıkardılar. Daha sonra da Huzaalılar Amr b. Luhay başkanlığında Cürhümîlere galip gelerek oraya yerleştiler (Özaydın, *T.D.V.İ.A.* C.III, 87-88).

Arabistan’da önceleri putperestlik yokken, ilk defa putperestliği getiren Amr b. Luhay’dır. Luhay, Suriye’nin Belka taraflarından Mekke’ye getirdiği kırmızı akik taşından yapılmış insan suretindeki Hübel putunu Kâbe’nin yakınına koyar (Kelbi, 1969, 20-21). Bundan dolayı Hz. Peygamber, Amr b. Luhay’ı ateşte bağırarak sürür vaziyette gördüğünü haber vermektedir (Buhari, Menakıb, 9; Müslim, Kusuf, 9,10). Amr b. Luhay’ın getirmiş olduğu bu putla başlayan putperestlik, Arabistan’da her kabileye yayıldı. İbnü’l-Kelbî, bu yayılmayı bize şöyle anlatır: “Arapları Allah’a ibadetten, putlara ve taşlara tapmaya sevk eden hadise şudur: Mekke’den ayrılıp yolculuğa çıkan kimseler, Hareme saygılarını

ve Mekke’ye bağlılıklarını ifade etmek üzere yanlarında Harem’den alınmış bir taş götürürlerdi. Konakladıkları yere bu taşı koyup, Kâbe’yi tavaf ettikleri gibi etrafında tavaf ederlerdi. Bunu o taştan uğur ummak, Kâbe’ye bağlılık ve sevgilerini ifade etmek için yaparlardı. Oysaki onlar henüz Kâbe ve Mekke’ye saygı gösteriyorlar, hac ve umre yapıyorlardı. Daha sonra bu adet onları sevdiklerine tapıp, önceki dinlerini unutmaya sevk etmiştir. Hz. İbrahim ve İsmail’in dini ni terk edip, kendilerinden önceki milletlerin yaptığı gibi Hz. Nuh’un kavminin tapmış olduğu putlara tapmaya başlamışlardır (Kelbi, 1969, 26-27).”

Arapların taptıkları putların en önemlisi, kırmızı akikden yapılmış, insan suretinde, putların en büyüğü olan Hübel idi. Kırık olan eli yerine altından bir el takılmış olarak Kâbe’nin yanında dururdu. Arapların Hübel’den başka daha birçok putları vardı. Kur’an’da da isimleri geçen önemli putları şunlardır: “Nuh şöyle dedi: “Rabbim! Kavmim bana isyan etti. Malı ve evladı kendisine zarardan başka bir şey vermeyen kimseye uydu. Onlar büyük tuzaklar kurdular. Sakın ilahlarınızı bırakmayın, Ved, Suva, Yağus, Ya’uk ve Nesr gibi putlarınızdan vazgeçmeyin dediler.(Kur’an, Nuh, 21-23)”

Ayetten anlaşıldığına göre; isimleri geçen bu beş puta, Hz. Nuh’tan önce ve onun zamanında tapılıyordu. Tufandan uzun yıllar sonra da, bu putlara yeniden tapılmaya başlanmış, İslam dini gelinceye kadar da, bu putlar Arap toplumunun dini hayatını etkilemiştir. Arabistan’ın pek çok yerinde bu putların tapınakları vardı (Mevdudi, Tefhim, 1991, IV, 475).

Ved: Büyük bir adam şeklinde idi. Yanında harp aletleri bulunan bu puta, Dumetülcendel’de Kelb ve Kudaa kabileleri tapardı.

Suva’ : Yenbu’da bulunan bu puta Hüzeyl kabilesi tapardı.

Yağus: Yemen’de olup Hemdan kabilesinin taptığı bir puttu.

Ya’uk: Taif’deki Tay ve Mezhic kabilelerinin taptıkları putlarıydı.

Nesr: Yemen’de bulunan bu puta da Himyeriler tapardı.

İbnü’l-Kelbî, bu beş isim aslında Salih peygamberin kavminden dindar, iyi kimselerin isimleriydi. Fakat bunların hepsi de aynı ayda öldüler. Akrabaları onlar için çok üzüldüler, yanıp tutuştular. Bir heykeltıraş onlara: “İsterseniz size onların şekillerinde beş tane heykel yapayım. Şu kadar vardır ki onlara ruh veremem” dedi. Ölülerin yakınlarının isteği üzerine heykeltıraş, ölümlere benzeyen beş tane heykel yapıp dikti. Akrabaları bu heykellere gelip saygı gösterirlerdi. Bir asır sonra insanların saygıları daha da arttı. Onlara kurbanlar kestiler. Üçüncü asırda daha ileri giderek onlara tapınmaya başladılar. Bu durum Hz. Nuh’tan önce başlamıştır (Kelbi, 1969, 48).

2.1. Yesrib'deki Arapların İnanç ve İbadetleri

Medine'de putperest Araplarla, Yahudiler aynı coğrafi mekânda kabileler halinde yaşıyorlar; birbirlerinin inançlarına müdahale etmeden inanç ve ibadetlerini kendi içlerinde gerçekleştiriyor; ancak çarşı-pazarda ticari işlerde ve bazı merasimlerde bir araya geliyorlardı. Dini inanç açısından semavi bir dine ve Peygambere tabi olmaktan dolayı Yahudiler kendilerini Araplardan üstün görürler, dinlerini onlara kabul ettirmek için de hiçbir gayret sarf etmezlerdi. Araplar da dini olarak Yahudileri kendilerinden üstün kabul ederlerdi. Onlarla olan ilişkilerinden dolayı risalet, ahiret, cennet ve cehennem gibi mefhumlara da inanıyorlardı.

Siyasi yönden putperest Araplar Yesrib'de hâkim konumda olmalarına rağmen, ancak iki kardeş kabilenin birbirleriyle olan çatışmalarından dolayı, merkezi bir idareye sahip olamamışlardı. Gerek merkezi bir idarenin olmayışı, gerekse kabileler inançlarını kendi içlerinde mahalli olarak yaşattıklarından dolayı, şehir merkezinde mevcut putperest inancın etkisi ve tesirleri pek hissedilmiyordu. En önemli putları olan Menat, şehrin dışında günlük hayattan oldukça uzakta, ancak özel zamanlarda ziyaret edilebiliyordu. Onun için Yesrib toplumunda, toplu dini ayinler ya da tapınma şekilleri şehir hayatında etkin konumda değildi. Herkesin kendi evinde özel putu ve putu için oluşturduğu köşesi vardı. Bundan dolayı şehir dışında Menat'ın yanında yaptıkları törenler ve Mekke'ye giderek yaptıkları hac ve umre dışında; şehirde inançlarının tezahürü olan başka toplumsal ibadet şekilleri görülmezdi.

a. Putperestlik İnancı

Menat, Yesrib'deki Arap toplumunun ortak putu idi. Ancak bu puta ne zaman sahip olduklarını bilmiyoruz. Kurban ibadetleri için toplu olarak onu ziyaret ederler, hac ve umreye gidiş-gelişte yine toplu olarak ona tapınırlar, yani toplu ibadetlerini onun yanında icra ederlerdi. Menat, Lat ve Uzza ile beraber Kur'an-ı Kerim'de şöyle zikredilir: “Şimdi siz ilah olarak Lat'ı, Uzza'yı ve diğer üçüncüleri olan Menat'ı mı görüyorsunuz? (Kur'an, Necm, 19-20)”

Lat : Taif'te Sakif kabilesinin putudur. Dört köşe bir kayadır. Üzerine bina yapılmıştır. Sakif kabilesine göre Lat, diğer bütün putlardan önde geliyordu.

Uzza : Hicaz'da tapınılan bir puttu. Kureyş nezdinde Hübel'den sonra en büyük put bu idi. Hatta Hübel ile yarış ederdi.

Menat : Mekke ile Yesrib arasında, Mekke'nin kuzeyinde Yesrib yolu üzerinde Muşellel diye isimlendirilen bir tepenin yanındaydı. Kudayd mevkiinde Hüzeylilerin bulunduğu yerde, onun siyah bir taştan ibaret olan mukaddes mahalli bulunuyordu. Birçok Arap kabilesi, özellikle de Yesrib'deki Evs ve Hazrec bu puta tapıyordu. Mekke'de Lat ve Uzza'nın itibarda olduğu gibi Menat da

büyük bir saygınlığa sahipti. İbnü’l-Kelbî, Menat’ın en eski put olup diğerlerine tapılmasında da ön ayak olduğunu söyler. Çünkü Menat kelimesi için yapılan tabirlere diğer ilahlar için kullanılan tabirlerin hepsinden daha önce rastlanmaktadır. Başka bir telakkiye göre de Menat ve Lat, Uzza’nın iki kızıdır (Kelbi, 1969, 31-32).

Menat’ın mahiyeti hakkında çeşitli görüşler vardır. Bazıları onun bir kaya parçası olduğunu, bazıları da taştan yontulduğunu söylüyorlar. Yesribliler ve diğer kabileler yağmur istedikleri zaman yanına giderek ona kurbanlar sunarlardı. Yine hacca giderken Menat’ın yanında ihrama girerlerdi. Dönüşte de onun yanında saçlarını tıraş ederler ve birkaç gün orada kalmazlarsa haclarının kabul olmayacağına inanırlardı.

Bazı araştırmacılar, Menat’ın kendisine has bir binanın ortasında olduğunu, ona hizmet edenlerin bulunduğunu ve kesilen kurbanlardan istifade ettiklerini rivayet ederler. Menat’ın konumu, Mekke’nin fethine kadar devam etmiştir. Mekke’nin fethinden sonra Hz. Peygamber, Ebu Süfyan’ı ya da Hz. Ali’yi görevlendirerek yıktırmıştır (Bedr, 1993, 87; Çağatay, 1982, 108).

Menat, Yesriblilerin ortak en büyük putları olup, hac, umre, kurban gibi toplu ibadetlerde ona taparken, ayrıca evlerde herkesin kendisine has bir putu ve putunu koyduğu bir mekân vardı. Mekke’de olduğu gibi şehir merkezinde, her hangi büyük bir ortak putları yoktu. Onun için Yesrib’de şehir içinde toplu olarak yapılan bir tapınma merasimi görmüyoruz. Evlerinden çıktıklarında çarşı pazarda devamlı karşılaştıkları ortak bir putlarının olmayışı, onların günlük hayatta kendi özel putlarının etkisinde olduklarını, ferdi ibadetin daha yoğun olduğunu göstermektedir.

Yesriblilerin günlük sosyal hayatında etkin olan putperest kültürün ve toplumdaki puta tapıcılığın durumunu anlamak için tarihi şu iki hadiseye dikkat çekmek yerinde olacaktır:

Hicret esnasında Hz. Ali, Hz. Peygambere Yesrib yakınlarındaki Kuba köyünde yetişir ve orada bir-iki gece, Müslüman dul bir kadının evinde misafir olarak kalır. Bu esnada bir adamın gece kadının kapısını çalarak kendisine bir şeyler vererek gittiğini fark eder. Bu hadisenin içyüzünü öğrenmek için ertesi gün kadına bu gelenin kim olduğunu sorar. Kadın: *“O Sehl b. Huneyf’dir. Benim kimsesiz bir kadın olduğumu bildiği için, gece olunca kavmine ait putları kırarak, onların odununu yakmak için bana getirir”* der (İbn Hişam, 1996, 101; Semhudi, 1984, 249; Hamidullah, 1993, 176) .

Yine Yesrib’de Musab b. Ümeyr, Beni Selime kabilesinin reisi Amr b. Camuh’a Kur’an okumuş ve İslam’ı tebliğ etmişti. Fakat Amr, İslam’ı bir türlü kabul edememişti. Amr’ın Menaf isimli bir putu vardı. Bir sabah kalktığı anda putunu yerinde bulamadı. Aradığında onu bir lağım çukurunda buldu ve temizleyip kokular sürerek yerine koydu. Kabilenin gençlerinden Muaz b. Cebel ve Amr’ın

Müslüman olmuş olan kendi oğlu, ertesi gece putu tekrar aynı pislik çukuruna atarlar. Sabahleyin Amr tekrar putu çukurdan çıkararak temizler ve yerine yerleştirir. Bu sefer putun kendisini koruması için kılıcını da putun boynuna asarak; *“Vallahi, ben sana bu hakareti yapmanı bilmiyorum. Eğer sende bir hayır ve kudret varsa, yanındaki şu kılıçla, mütecavize mani ol, kendini koru”* der.

Amr uyuyunca, gençler tekrar putu alarak bir köpek leşini de boynuna bağlayıp onu Seleme oğullarının içi insan pisliği dolu kuyularından birine atarlar. Amr tekrar putunu arayıp böyle fena bir halde bulunca, Müslüman olmaya karar vererek; *“Vallahi, sen tanrı olsaydın, pislik kuyusunun ortasına atılmaz, bir ipe köpek leşiyle birlikte bağlanmazdın!.. Kudret ve kuvvet sahibi, rızıkların vericisi, dinin kurucusu olan yüce Allah’a hamd olsun ki, beni, içine düştüğüm zulmetten, doğru yolu gösteren Ahmed Peygamber vasıtasıyla O kurtardı”* der ve müslüman olur. Amr b. Camuh Yesrib’de en son müslüman olan kişiydi (Semhudi, 1984, 234-235; Köksal, I, 312-314).

Ayrıca Asım Köksal İbn Sad’ın Tabakat’ından rivayetle; Müslüman olduktan sonra, Esad b. Zürare, Ümare b. Hazm ve Avf b. Afra’nın Malik b. Neccar oğullarının putlarını; Salit b. Kays ile Ebu Sırma’nın Adiy b. Neccar oğullarının; Salebe b. Ganeme, Muaz b. Cebel ve Abdullah b. Üneys’in Seleme oğullarının putlarını; Ziyad b. Lebid ile Ferve b. Amr’ın Beyaza oğullarının putlarını; Sad b. Muaz ile Üseyd b. Hudayr’ın Abdüleşhel oğullarının putlarını kırdıklarını söyler (Köksal, I, 13).

Bütün bu hadiseler bize Mekke müşriklerinde olduğu gibi, Yesriblilerin de evlerinde özel putlarının ve put köşelerinin olduğunu; aynı şehirde Yahudilerle beraber oturmalarından dolayı da sosyal ilişkilerinde, dini inançlarını öne çıkarmadıklarını göstermektedir. Yesrib’deki her iki ayrı sosyal blok (putperest Araplar ve Yahudiler) da ortak sosyal hayatlarında ve ilişkilerinde dini inanç ve ibadetlerini öne çıkarmıyorlardı.

b. İbadetler

Putperest Araplar hac, umre, tavaf, kurban gibi Hanif Hz. İbrahim dininin şiarı olan bu ibadetleri, şirke bulaşmış olarak özenle yapıyor ve bunlara ehemmiyet veriyorlardı. Hac ve umre, bütün bu ibadetlerin başında gelmekteydi. Şirk içinde yaptıkları bu ibadetlerle beraber, putlarla müşavere, putlara hediye takdimi, putlara dua ve yemin, putların isimlerini çocuklarına vermek gibi ibadet ve inançlara da sahiptiler.

Cahiliye Arabı Mekke’ye ve Kâbe’ye duyduğu saygıdan dolayı, yolculuk için Mekke’den uzaklaşacağı zaman, buradan (kutlu bölgeden) bir taş almadan yolculuğa çıkmazdı. Yolculukta konakladığında, yanına aldığı bu taşı ortaya koyarak, gerek saygısını ifade etmek, gerekse kendisine uğur getirmesi amacıyla bu taşın etrafında Kâbe’yi tavaf eder gibi dönerdi. Çünkü putperest Araplar, Hz. İbrahim ve İsmail’den beri geleneksel olarak haccediyor ve umre yapıyorlardı.

Ayrıca, yolculuğa çıkarken veya yolculuktan döndükten sonra evinde bulundurduğu putuna dokunmak suretiyle de, ondan dilekte bulunur veya ona şükrünü ifade ederdi (Kelbi, 1969, 26).

Putlara büyük değer veren cahiliye Arabı yapacağı işler için ona danışmayı asla ihmal etmezdi. Bu putlara danışma genellikle put önünde fal okları çekmek suretiyle yapılırdı. ‘Evet’ ya da ‘Hayır’ okundan birinin çıkması ile yapacağı işe karar verirdi. Hz. Peygamberin dedesi Abdülmuttalip de Zemzem kuyusunun kazılması esnasında çektiği zorluklar sebebiyle, “10 erkek çocuğa sahip olursam birini kurban edeceğim” şeklindeki adağı üzerine; daha sonra sahip olduğu 10 çocuğu arasından kurban edilecek olanı tayin için Hübel önünde fal okları çekmiştir (İbn Hişam, 1996, 160-165). Hübel en meşhurları olmakla birlikte, fal okları sadece onun önünde çekilmez, Zülhalasa gibi diğer tapınaklardaki bazı putlar önünde de çekilmekteydi (Kelbi, 1969, 40,46).

Putlara hediye takdimi, Arapların putlara gösterdikleri hürmetin en belirgin ifadesidir. Onları ziyaret ettiklerinde her aile putlara yiyecek veya kıymetli eşya takdim etmekle kalmayıp, sürüdeki hayvanın kıymetlisini, toprakta yetişen mahsulün bir kısmını putlara hisse olarak ayırması en belirgin dini inanç ve ibadetlerden idi (Kur’an, En’am, 136).

Putları Allah ile kendi aralarında şefaatchi kabul eden Müşrikler, korktuklarından emin olmak ve yardım talep etmek için putlarına dua ederlerdi. Ayrıca putların öfkesini çekip, hastalık, kıtlık, mal ve can kaybı gibi musibetlere duçar olmaktan korktukları için de onlara hediyeler takdim ederek, onların yardımlarını celbetmeyi hedefliyorlardı (Mevdudi, Dört Terim, 1989, 17-18).

Cahiliye Arabı, inancı gereği önemli işlerinde putları devreye sokuyordu. “Allah seninle benim aramdadır (Kelbi, 1969,80)” diyerek yemin etmelerinin yanı sıra; “Lat hakkı için” en çok kullanılan yemin şekli idi. Rasulullah: “Sizden her kim yemin eder de Lat hakkı için derse (bunun keffareti olarak) hemen La-ilahe illallah desin (Müslim, İman,5)” buyurarak putlar adına yapılan yemini reddetmiştir.

Cahiliye döneminde müşrik Araplar, Abdurrahman, Abdullah gibi isimlerin yanı sıra putlarına atfen Abdüluzza, Abdümenaf, Abdümenat, Abdüyeğüs gibi isimleri çocuklarına ad olarak vermişlerdir. Lat putundan dolayı, Zeydüllat, Teymüllat isimlerini kullandıkları gibi Ruda putuna olan sevgileri sebebiyle de Abdüruda ismini kullanmışlardır (Kelbi, 1969, 17,29,31,32,37,38).

ba. Hac ve Umre İbadeti

Hac ve umre dinî bir ibadet olarak yapılmakla birlikte, bu ibadetler savaşların yapılmadığı haram aylarda icra edilmesi hasebiyle, ekonomik hayatın canlılığı, ticaretin, mal mübadelesinin güven içinde yapılabilmesi açısından da son derece önemliydi.

Putperest Araplar, hac görevini Arafat'tan başlatır, daha sonra yürüyerek Müzdelife'ye gelirlerdi. Müzdelife'den Beytullah'a gelerek onu yedi defa tavaf ederlerdi. Tavaf esnasında Hacerülesved'e dokunurlardı. Sonra Safa ile Merve arasında sa'y yaparak hac görevini tamamlarlardı.

Ancak diğer Araplar Arafat'ta vakfe ederken, Kureyş sadece Müzdelife'ye gider orada durur ve: "Biz ehlullahız, Harem-i şerifin hizmetçileriyiz, biz "Hums" sahibiyiz" derlerdi. Bunu da herkese üstünlük iddiasından, cahiliyedeki mevkiilerini koruma gayretinden ve hayal ettikleri imtiyazın ellerinden gitmesi endişesinden dolayı yaparlardı. İslamiyet gelince, Cenab-ı Hak bu cahili imtiyazları kaldırdı. Diğer insanların yaptığını peygamberinin ve Kureyşlerin de yapmasını yani Arafat'a gitmelerini, vakfeye durmalarını ve oradan dönmelerini emretti (Nedvi, Dört Rükun, 1977, 311): "Sonra insanların topluca akın ettiği yerden siz de akın edin ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphesiz Allah bağışlayan, esirgeyendir (Kur'an, Bakara, 199)."

Yesribliler Evs olsun, Hazrec olsun hac ve umreye karşı büyük bir saygı gösteriyorlardı. Bu da, Kâbe'ye olan saygılarından kaynaklanıyordu. Bu kabileler birbirleriyle savaş halinde bile olsalar, Mekke'ye hacca ya da umreye giden kabilenin hiçbir şeyine zarar vermezlerdi. Hac ve umre ibadetine olan saygılarından dolayı düşman oldukları kişiler, hac ya da umreye niyet ettiğinde onun malına, mülküne ve canına kesinlikle dokunmazlardı. Yesrib'deki Evs ve Hazrec kabileleri, hac ve umreye gitme nişanesi olarak evlerinin ya da çadırlarının kapısı önüne hurma dallarını yığarak veya asarak hac ve umreye güven içinde gidip gelebiliyorlardı.¹ Ayrıca hac aylarının savaş ve çatışmanın olmadığı haram aylar sayılması da, bu ibadete verdikleri önem ve hürmetten kaynaklanıyordu.

Yesribliler, hacca ya da umreye giderken Müşellel mevkiindeki Menat putunun yanına giderek orada ihrama girer, Menat için telbiyede bulunurlardı (Buhari, II, 203; Müslim, II, 928). İhrama girenler ihramlıyken perhiz yaparak hayvan eti ve yağ yemezlerdi. Gölgede oturmaz, eve yahut çadıra girmeleri gerektiğinde, evin kapısından girmeyerek, evin arka tarafını delerek ya da üstünden atlayarak veya merdiven kurarak içeri girerler ve bunu bir iyilik sayarlardı. Yine hacdan döndüklerinde de evlerinin arkasından girer, aksini yapan kınanırdı (Buhari, II, 205). Bu davranışı ve yanlışlığını Kur'an şöyle dile getirir: "... İyi davranış asla evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lakin iyi davranış, korunma ve ölçülü giden kimsenin davranışıdır. Evlere kapılarından girin, Allah'tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz (Kur'an, Bakara, 189)."

Kureyş ve harem halkı ise, evlerine kapılarından girip çıkarlardı. Ancak, Yesribliler ile ehli meder (yerleşik hayat yaşayanlar, köylüler) ve ehli veber (çadırda yaşayanlar, göçebeler) ihramlı iken evlerine kapılarından girmezlerdi (Ayni, X, 136).

İslam öncesi Araplar, hac yapacaklarında putları için ihrama girerler ve telbiyelerine şirk karıştırarak, şöyle telbiyede bulunurlardı: "*Buyur Allah'ım buyur.*

Buyur. Senin ortağın yoktur. Ancak bir ortağın vardır. O da senin hükmündedir. Sen ona ve onun sahip olduklarına hükmedersin.” Cahiliye Arapları bu şirk dolu telbiyelerindeki ortak kelimesiyle, Kâbe yakınındaki Hübel’i, Safa tepesindeki erkek put İsaf’ı ve Merve tepesindeki dişi put Naile’yi kastediyorlardı (İbn Habib, 311). Müşrik Araplar, Kâbe’yi yedi defa tavaf ettikten sonra, Safa ile Merve arasında sa’y yaparken, buradaki erkek ve kadın şeklindeki bu putları mesh ederlerdi. Sa’y görevini yaptıktan sonra tıraş olarak hac görevini tamamladıklarına inanırlardı. Evs ve Hazrec kabilesi ile Gassan kabileleri, burada sa’y yapmazlar, Müşellel dağındaki Menat’ın yanına gelerek, başlarını burada Menat’ın yanında tıraş ederler ve böylece hac ibadetini tamamladıklarına, aksi takdirde haclarının kabul olmadığına inanırlardı (Kelbi, 1969, 30). Evs ve Hazrec kabilesinin bu şirke dayalı uygulamalarını Kur’an kınayarak şöylece tashihte etmektedir: “Şüphe yok ki Safa ile Merve, Allah’ın şiarlarındandır. İşte kim o beyti hac ve umre kasdı ile ziyaret ederse, bunları güzelce tavaf etmesinde bir beis yoktur (Kur’an, Bakara, 158).”

Cahiliye döneminde müşrik Araplar, hac aylarında umre yapmayı yeryüzünde işlenen günahların en büyüklerinden sayarlardı. Hac aylarında umre yaptırmamalarının başlıca sebebi ekonomikti. Böylece, hac aylarında umre yapmak yasak olduğu için, hacı memleketine dönecek ve umre yapmak üzere başka bir zaman yeniden gelecek ve Mekke’nin ticari hayatına canlılık kazandıracaktır. Bu sebeple cahiliye döneminde halk umreyi Recep ayında yapmaktaydı (Ateş, 1995, 236).

bb. Tavaf

Kâbe’yi tavaf etmek eski Arapların ibadet hayatında çok önemli bir yer işgal etmiştir. Rivayetlerden ve Arap şiirlerinden anladığımıza göre tavaf sadece Kâbe’ye mahsus olmayıp, müşrikler tarafından putlar da tavaf edilmektedir (Kelbi, 1969, 43).

Müşrikler, Kâbe’yi tavaf esnasında şiirler okur, kurbanlar keserlerdi. Bu ibadetler, Hums’a mensup olan Kureyş’in seçkin ve asil kişilerince idare edilirdi. İbadet maksadıyla her yıl Hira’ya çıkan Kureyşliler, dönüşte Kâbe’yi tavaf etmeden evlerine girmezlerdi (İbn İshak, 1401, 100). Bu dönemde Araplar, Kâbe’yi yedi defa tavaf ederlerdi. Aynı zamanda Kureyşliler, tavaf esnasında şöyle derlerdi: “Lat hakkı için, Uzza hakkı için, onlar yüksek turnalardır, onların şefaathlarına ümit bağlanabilir, üçüncüleri Menat hakkı için. (İbn Habib, 100; Kelbi, 1969, 32)”

Kur’an-ı Kerim, cahiliye Araplarının Kâbe’deki ibadetlerinin, sadece ısıklık çalmak ve el çırpılmaktan ibaret olduğunu haber vermektedir: “Onların (müşriklerin) Beytullah yanındaki duaları da ısıklık çalmak ve el çırpılmaktan başka bir şey değildir. (Ey kafirler!) İnkâr etmekte olduğunuz şeylerden ötürü (şimdi) azabı tadınız. (Kur’an, Enfal, 35)”

Bu dönemde müşrikler, erkek ve kadın, açık-saçık el ele tutuşur, Kâbe'nin etrafında dolaşır ve ıslık çalıp el çırparlardı. Böylece ibadet ediyoruz diye, çalar-oyun, hora teperler ve yaptıklarını alkışlardı. Bu müşrikler: *"Kâbe'nin etrafında "Mükka" kuşu gibi ıslık çalarak dolaşmazsak haccımız tamam olmaz"* derlerdi (Ateş, 1995, 223).

Cahiliye döneminde müşrikler, Kâbe'yi genellikle çıplak tavaf ederlerdi. Çünkü Mekke'de bu ibadetleri yürüten *Humslular*² Mekke'ye gelenlerin üzerindeki elbiseleri tavaf esnasında çıkarma ve Mekke'den yeni elbise alma ya da kiralama şartını koymuşlardı. Bu kural gereği, harem dışındaki elbise ile harem içine girilmezdi. Dışardan gelenler, Mekke'de giyeceği elbiseyi satın almak yahut ödünç bulmak zorundaydılar. Humslulardan elbise alamayanlar ve bulamayanlar, *"İçinde günaha girdiğimiz elbise ile tavaf caiz değildir"* diyerek anadan doğma çıplak tavaf ederlerdi (İbn İshak, 75; Buhari, II, 175; Müslim, II, 894). Çıplak tavaf ederken de: *"Biz babalarımızı bu hal üzere bulduk, Allah bize böyle emretti"* derlerdi (İbn İshak, 76). Çıplak tavaf etmekten utananlar ise elbiseleriyle tavaf ederler ve sonunda elbiselerini çıkarıp İsaf ve Naile putlarının arasına atmak zorunda kalırlardı. Daha sonra bu elbiseler, Mekkeliler tarafından toplanırdı. Arapların, Leka denilen atıkları bu elbiselerde gözleri kalırdı (Ezraki, I, 1979, 75).

Cahiliye döneminde tavaf eden bir kimse, önce Kâbe'nin yanında bulunan Safa tepesindeki erkek şeklindeki İsaf adlı puttan başlar, onun önünde istilam eder, tavafını Merve'deki kadın şeklindeki putun yanında istilam ederek bitirirdi (Ezraki, I, 1979, 120; İbn Habib, 311). Hac ve umre yapan müşrikler, sa'y yaparken tazim maksadıyla bu putları meshederlerdi (Ezraki, II, 1979, 40).

Menat putu için ihrama giren Yesribli Evs ve Hazrec kabileleri ile Gassan kabileleri ise, Safa ile Merve arasında sa'y yapmıyorlardı (Buhari, II, 203; Müslim, II, 930). Aynı zamanda Kureys'ten Menat putu için ihrama giren kimseler de, Safa ile Merve arasında sa'y yapmayı kendi inançlarına göre helal saymazlardı (İbn İshak, 78). Cahiliye dönemi putperest Arap halkı, Safa ile Merve arasındaki sa'yi de tamamen şirke karıştırmışlardı.

Cahiliye halkı, Kâbe'nin ve putların bulunduğu tapınaklarda ibadet törenleri tanzim ederler ve genç kızlar güzel elbiseler giyerek törenlere iştirak ederlerdi. Bundan dolayı Rasûlullah: *"Devs kabilesi kadınlarının kıçları tekrar Zülhalasa puthanesinin etrafında tavaf ederek çalkalanmadıkça kıyamet kopmaz"* buyurmuştur (Buhari, Fiten, 100; Müslim, Fiten, 51).

bc. Kurban

Cahiliye döneminde putların yanında kurbanlar kesilir, bu kurbanlardan küçük ilahlar için büyük paylar ayrılırdı (Kur'an, En'am, 136). Kurban kestikleri zaman, kanını Kâbe'nin yüzüne sürerler, etini parçalar halinde taşların üzerine

koyarlar, “Allah için kestığımız şeyden vahşi hayvanlar ve kuşlar yiyinceye kadar bize bir şey yemek helal olmaz” derlerdi (Derveze, 1995, 195). Bazen da putlar için kestikleri kurbanın kanını putlara sürerler, etlerini de onların üzerlerine koyarlardı. O dönemde kurbanların Mina’da değil, Kâbe’de kesildiği anlaşılmaktadır. Müşrikler Kâbe’ye kurbanlıklar sevk eder, ancak bu hayvanlara binmezlerdi (Buhari, II, 893). Yanında kurban kestikleri putların başında da İsaf ve Naile gelmekteydi (İbn Hişam, I, 162).

Kâbe’nin etrafında 360 tane dikili taş (nusub) vardı, bu taşların her biri bir Arap kabilesine aitti. Bu taşların yanında kurban keser, kanını bu taşlara sürer, kurbanı parçalayıp bu taşlara koyarlardı. Hayvanın ilk yavrusuna Fer’a derler ve bunu putları için kurban ederlerdi. Recep ayında özellikle kurban keserler ve buna da atire derlerdi. Hz. Peygamber putlar için yapılan bu şekildeki kurban ibadetini yasaklamıştır (Ebu Davud, 1981, III, 256).

bd. Oruç

Cahiliye döneminde Araplar Aşure günü oruç tutarlardı (Müslim, Sıyam, 113). Ayrıca Recep ayında putlarını tazim için kurban kestikleri gün de oruç tutarlardı. Bu dönemde Sumt adı verilen ve hiç konuşmamak üzere tutulan bir oruçtan da bahsedilmektedir (Buhari, Menakib, 26). Ayrıca Hz. Peygamber de Mekke’de iken Aşura orucu tutmuş, Medine’ye hicret ettiğinde Yahudilerin oruç tuttuğunu görmüş, ne orucu olduğunu sorup, Aşure orucu olduğunu öğrendiğinde; kendisinin Hz. Musa’ya daha yakın olduğunu beyan ederek Aşure gününde Medine’de de bu orucu tutmuş, ertesi sene Ramazan orucunun farz kılınmasıyla bu oruç müstehab olarak kalmıştır (Tecrid, IV, 308).

be. Bayram

Cahiliye devrinde, Yesriblilerin iki bayramından bahsedilmektedir. Yesribliler bu günlerde oyunlar oynar, şenlikler yaparlardı. Hz. Peygamber Yesrib’e hicret ettiği zaman, Yesriblilerin bu bayramlarını görünce: “Bu iki gün nedir?” diye sormuş, onlar da: “Biz cahiliye devrindeyken bu iki günde şenlik yapardık” diye cevap vermişlerdi. Hz. Peygamber de; “Allahü Taala, sizin bu iki bayramınızı onlardan daha hayırlı iki bayram ile değiştirdi: Fıtır Bayramı ve Kurban Bayramı” buyurmuştur (Ebu Davud, I, 675; Nesai, III, 179). Bazı kaynaklarda cahiliye döneminde Yesriblilerin kutladıkları bu iki bayram gününün Nevruz ve Mihrican günleri olduğu kaydedilmektedir (Subki, 1394, 305).

2.2. Yesrib’de Yahudilik

Yesrib’de putperestlikten sonra yaygın olan ikinci din, Yahudilerin yurtlarından çıkarılıp sürüldüklerinde beraberlerinde getirdikleri Yahudilik diniydi. Yesrib’e yerleşen Yahudiler, ayrı ayrı kurdukları dışa kapalı, muhafazalı, her birinde bir kabilenin barındığı kale ve utumlarında dini ihtiyaçları için *Midras*

adını verdikleri ibadet ve eğitim müesseseleri de yapmışlardı. Yahudi kabileleri utumlarındaki bu midraslarda din ve dünya işlerini din adamlarının denetiminde yürütüyorlardı (Bedr, 1993, 87).

Yesrib'de Yahudilere ait *Beytülmidras* da denilen bu yerlerde, Yahudi şeriatını ve dini ilimleri öğreten, dini ahkâma vakıf, Yahudiler arasında ortaya çıkan meseleleri halleden din adamları vardı. Bu din adamlarına âlim, din büyüğü, faziletli kimse anlamına gelen *Ahbar* tabirini kullanır, onlara saygı duyar ve verdikleri emir ve hükümleri yerine getirirlerdi (Cilacı, T.D.V.İ.A. I, 485-486).

Ahbar kelimesi, Kur'an'da iki defa *Rabbaniyyun*; iki defa da *Ruhban* kelimesiyle birlikte yer almıştır. *Rabbaniyyun* kelimesi; "Tevrat'la hüküm veren, onu gözleyip kollayan (Kur'an, Maide, 44)" ve "Halkı kötü söz söylemekten ve haram yemekten menetmesi gereken (Kur'an, Maide, 63)" anlamında Yahudi âlim ve fakihleri için kullanılmıştır. Ayrıca Kur'an'da, Yahudilerin Ahbarlarını, Allah'tan başka Rabler edindikleri, Ahbarın da, insanların mallarını haksız yere yiyip, onları Allah yolundan uzaklaştırdıkları, Tevrat hükümlerini kendi hasis menfaatları karşılığında değiştirdikleri de ruhban kelimesinin geçtiği ayetlerde ifade edilmiştir (Kur'an, Tevbe, 31,34).

Soylarını Harun Aleyhisselama nisbet ededen, Beni Nadir ve Kureyza Yahudi kabilelerine iki kâhin kabile deniliyordu. Ahbarların çoğu da bu iki kabileye mensuptular. Yesrib'e yerleşen Yahudiler, semavi bir dine sahip olmaları ve ehli kitap olmaları hasebiyle, din bakımından tamamen Yesriblilerin putçuluğundan ayrı bir inanca sahiptiler. Yahudilerin tasavvurları her ne kadar putçuluk izlerinden boş olmasa da, İsrail'in ilahı olan tek bir ilaha dua ediyorlardı. Mabetlerini kalelerinin içine yapıyorlar ve bunları Midras ya da Medariş diye isimlendiriyorlardı (Cevat Ali, IV, 550). Bilinen umuma açık genel bir ibadethaneleri yoktu. Sîret kitaplarında hususi ibadethane mekân ve isimlerinden de bahsedilmez.

İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre; Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettikten sonra zaman zaman Yahudilerin beytülmidraslarına giderek, Ahbarlarına İslam'ı tebliğ etmiştir (Buhari, I'tisam, 18). İbn Abbas: "Hz. Peygamber, Midras'a girdi ve orada bulunan cemaatı Allah'a ibadete çağırdı. Nuaym b. Amr ve Haris b. Zeyd: 'Sen hangi hiziptensin ya Muhammed?' diye sordular. Hz. Peygamber: 'İbrahim milleti üzereyim' dedi. Dediler ki: 'İbrahim Yahudi idi'. Hz. Peygamber, onlara: 'Tevrat'a gelin' dedi (Taberi, VII, 145). Allahü Taala, onların bu iddialarını şöylece reddeder: "İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan idi; fakat o, Allah'ı bir tanıyan dosdoğru bir Müslüman idi; müşriklerden de değildi (Kur'an, Al-İmran, 67)."

Yesrib'de, Yahudilerden her kabile kendi Ahbarının yanına gidiyor, orada dini görevlerini yerine getiriyor, şahsi problemlerini, anlaşmazlıklarını, sıkıntılarını arz ediyor ve çözümlerini onlardan alıyordu. Yahudiler arasında Ahbarlar, oldukça etkin konumda nüfuz sahibiydiler. Hz. Peygamber: "Yahudi Ahbarından

on tanesi bana iman etseydi, yeryüzündeki bütün Yahudiler de Müslüman olurdu (Müsned, II, 346)” hadisiyle bu etkinliğe dikkat çekmiştir.

Yesrib’de oturan Yahudilerin, müşrik Arapların putperest akideden uzaklaşmaları için herhangi bir girişimde bulunduklarını, Arap kabilelerini dinlerine davet ettiklerini bilmiyoruz. Araplar, Yahudileri ilmi olarak kendilerinden üstün gördükleri için, onlara kendileri ilgi duymuş ve bazı Yahudi olanlar olmuştur. Ya’kubi, hangi batından olduğunu bildirmeksizin, Evs ve Hazrec’ten bir kavmin Yahudi olduğunu zikretmiştir. Mesela Amalik’ten kalma olan Beni Cuşne kabilesi, Beni Rebia kabilesinden bir adamı öldürmüş ve Yahudilere sığınmışlardır. Yahudilerin kendi dinlerine girmedikçe onları himaye etmeyeceklerini bildirmeleri üzerine Yahudiliği kabul etmişlerdir (Yakubi, I, 257).

Müştekliklerden bazıları, Yahudi kabilelerinin isimlerinin Arapça olmasından hareketle onların aslen Arap olduklarını ileri sürmüşlerse de bu görüş doğru değildir (Bedr, 1993, 89). Yahudiler diğer hususlarda olduğu gibi Yahudi isimlerini korumak için de herhangi bir gayret göstermemişlerdir. Yahudiler Arap elbiselerini giydiler, onlarla akraba oldular. Yahudiler Arap kızlarıyla, Araplar da Yahudi kızlarıyla evlendiler. Ayrıca Samuel b. Adiya gibi bazı Arap kabilelerinin Yahudi olması da Yahudilerin Araplarla karışmasında etken olan sebeplerdendir. Fakat bu karışımı Yesrib’de büyük ölçüde göremiyoruz. Kanaatimizce Yesrib’deki Yahudiler, putperest Arapları şu konularda etkilemişlerdir:

Birinci olarak; Yesriblilerden isimleri bize ulaşmayan belirli sayıda Yahudiliğe meyledenler olmuştur. Fakat bu, Yahudilerle Araplar arasına düşmanlık girmeden önce Yahudilerin Yesrib’e hakim oldukları dönemde olmuştur. Yahudilerin zulümlerinin artması ve Ebu Cübeyle eliyle Arapların intikam almaları neticesinde bu Yahudileşme temayülü sona ermiştir. Çünkü aralarında düşmanlık ve kin uzun süre devam ede gelmiştir.

İkinci olarak; Putperest Araplar arasında semavi dinin öldükten sonra dirilme, hesap, kaza ve kader, oruç gibi bazı kavramları yayıldı. Özellikle aşura orucu ki, Kureyş kabilesinden bazı Arapların putperest olmalarına rağmen bu orucu tuttuklarını rivayetlerden öğreniyoruz (İbn Hacer, 1407H, 244).

Üçüncü olarak; Putperest Araplar, Yesrib’de Yahudilerle beraber yaşamalarından dolayı, sanki semavî bir dine girmeye, Hz. Peygamberin davetine hazırlanmışlardır. Yahudiler, Evs ve Hazrec’in baskısından daralıp sıkıştıkları zaman onlara: *“Gönderilecek Nebi’nin zamanı geldi. Biz ona tabi olacak ve onunla beraber Ad ve İrem kavimleri gibi sizin kökünüzü kazıyacağız (Bedr, 1993,190; İbn Kayyim, 1989, 69)”* diyorlardı. Bu sözler Evs ve Hazrec’lilerin kafasında yer etmişti. Hazrec’liler’den bir grup Mekke’de Allah’ın dinine çağıran bir peygamberle karşılaştığında birbirlerine: *“Biliniz ki, bu Yahudilerin bize va’d ettiği Nebi’dir. Onlar ona sizden önce tabi olmasınlar”* diyerek, davetine icabet ettiler ve bildirdiği şeyleri kabul ederek, onu tasdik ettiler (İbn Hişam, II, 39).

Yahudiler ise, Hz. Peygamberin Yesrib'e göç etmesiyle, beklenen peygamberin kendilerinden çıkmayışı karşısında inat, kibir ve hasetlerinden dolayı yeni dini kabul etmedikleri gibi iftira ve fitne çıkarmaktan da geri durmadılar. Kendi dini üstünlüklerinin yok olması ve yeni dinin durmadan yükseliyor olması nedeniyle, önceden siyasi olarak beraber yaşamaya razı olmuşken, sonra ihanet etmeye başladılar. Medine'de siyasi olarak üstünlükleri yoktu. Dini üstünlüklerini de kaybetmişlerdi. Medine'deki ticari pazarda da, artık eskisi gibi etkin değillerdi. Tarihi gurur ve kibirleri de, yeni dine girmeyi engelliyordu. Öyleyse bu Peygamberden kurtulmaktan başka çareleri yoktu. Bütün bu amiller onları fitne ve ihanet peşinde koşmaya sürükledi. Anlaşmalara ihanet etmenin bedelini, cezalandırılmak suretiyle ya da, önce Medine'den daha sonra Hayber'den, hatta Arap yarımadasından sürgün edilip çıkarılarak ödediler.

2.3. Haniflik

Hz. Peygamber döneminde ve daha öncesinde Hz. İbrahim'in getirmiş olduğu dine inanan ve "*Hanifler*" olarak adlandırılan birtakım kimselerin mevcut olduğunu kaynaklarımız haber vermektedir. Bunlar, putlara tapmıyor, kurban keserek ya da başka bir şekilde onlara tazimde bulunmuyorlardı. Kısacası bunlar, Allah'ın birliğine inanan şirke bulaşmamış kimselerdi. Hz. İbrahim ve İsmail'den kendilerine ulaştığı kadarıyla dini hayatlarını sürdürmeye çalışan bu kimseler, ne Yahudiliği ne de Hristiyanlığı kabul etmemiş, benimsememişlerdi.

Cahiliye devri Arap toplumu içerisinde çok temiz bir hayat sürdükleri anlaşılan bu kimseler, zina ve fuhşa saplanmıyor, içki içmiyor, yağma-soygun, hırsızlık, cinayet gibi dönemin yaygın kötülüklerine bulaşmıyor, kız çocuklarını diri diri toprağa gömenlere engel olmaya çalışıyorlardı. Bunlar arasında, Amr b. Nufeyl, Hz. Ebu Bekir gibi kimseler bulunmaktaydı. Kendisine peygamberlik verilmeden önce Hz. Peygamberin de, Hz. İbrahim'in dini olan hanifliğe mensup olduğu bilinmektedir.

Tarihçiler, Yesrib'de putperestlik ve Yahudiliğe ilaveten bireysel de olsa, hanif dinine mensup şahıslardan bahsederler. Cahiliyenin sonunda Yesrib'de, Hz. Peygamberin hicretine yetişmiş bulunan, Evs kabilesinden Ebu Amir b. Amr Sayfî ve Hazrec'ten Ebu Kays Sarme b. Ebi Enes isminde iki hanif vardı.

Ebu Amir, rahip elbisesi giyer ve rahip diye isimlendirilirdi. İslam dini ve Hz. Peygamber Yesrib'e gelince inatlaştı, Hz. Peygambere haset etti ve aleyhinde çalışmaya başladı. Rasulullah onu fâsık olarak isimlendirdi. Uhut savaşında müşrik ordusunda ön saflarda yer alıyor, Müslümanların düşmesi için savaş alanına çukurlar kazarak üzerini örtüyordu (İbn Hişam, III, 28; Bedr, 1993, 90).

Ebu Amir'in oğlu Hanzala ise, Müslümanların safında ön sıralarda savaşıyordu. Bu savaşta şehid olan Hanzala, "*Meleklerin yıkadığı şehid*" ünvanını kazanmıştı. Ebu Amir, İslam düşmanlığına durmaksızın devam etti. Hendek/Ah-

zab savaşında grupların oluşmasında aktif rol oynadı. Dırar mescidini yapan münafıklara böyle bir mescit yapmalarını da o önermişti. Mekke fethedilince, Taif’e kaçmış, Taiflilerin Müslüman olmasıyla da Şam’a gitmiş ve orada tek başına ölmüştür (Semhudi, 1984, 218).

Hazrec’in Beni Neccar kolundan olan Ebu Kays Sarme b. Enes de putlardan uzak duruyordu. Kendisinden rahip diye bahsediliyordu. Çünkü kıldan bir rahip elbisesi giyiyor, rahip gibi davranıyor ve Hristiyan olmayı düşünüyordu. Oldukça yaşlı olan Ebu Kays, evinden dışarı çıkmıyordu. Tamamen evine kapanmış, evinde zahidâne bir hayat yaşıyor, ibadetle meşgul oluyor ve konuştuğunda: *“İbrahim’in rabbine ibadet ediyorum”* diyordu. Hz. Peygamber Medine’ye hicret edince, Hristiyan olma düşüncesinden vazgeçerek, Müslüman oldu (Taberi, II, 97; Bedr, 1993, 91; Cevad Ali, 504).

Yesrib’deki hanifler hakkında tarih kitaplarında fazla tafsilat olmamakla beraber, Es’ad b. Zürare ve Ebu Haysem gibi, Hz. Peygamberi tanımadan önce, halkın itibar ettiği putları reddedip, bir tek Allah inancına sahip kişiler de vardı (Buhl, Medine, 463). Ayrıca, İbn Hişam, Ebu Amir’e tabi olan birçok Evsli olduğunu rivayet ederek; Ebu Amir’in Medine’den ayrılışı esnasında, kendisiyle beraber bir rivayete göre 15, diğer bir rivayete göre de 50 kişinin varlığından bahseder (İbn Hişam, 1996, III, 28).

Hamidullah’ın, Semhudi’nin Ebu Amir için söylediği *“Rahip oldu, Rahip elbisesi giydi”* ifadesine dayanarak Ebu Amir’in Hristiyan olduğunu zikretmesi (Hamidullah, I, 185) isabetli değildir. Çünkü Ebu Amir, bizzat kendisi Hristiyan olduğunu söylememiş; özellikle Hz. Peygamberle yaptığı münakaşada, Hz. İbrahim’in dini üzere (hanif) olduğunu iddia etmiştir (Semhudi, 1984, 219). Putlara tapmadığı, zahidâne bir hayat yaşadığı ve rahiplerin giydiği elbiseyi giymesinden dolayı kendisine rahip denilmiş olması muhtemeldir. Ayrıca Hristiyanlar gibi davranmamış, kimseyi bu dine davet etmemiştir. Kavmi içinde saygın, bilgili bir kimse olmasından dolayı etrafında bir grup insanın toplanması tabidir.

Ebu Amir çok seyahat eden, Hristiyan rahiplerle ve Yahudi âlimleriyle görüşen bir kimsedir. Kendisi ahir zaman peygamberini beklediğini iddia ediyor Yahudilere ve Hristiyanlara bu nebinin özelliklerini soruyordu. Kavmi içinde son peygamber Hz. Muhammed’in sıfatlarını kendisinden daha iyi bilen bir kimse olmamasına rağmen, onu kabul etmedi (Semhudi, 1984, 219-220).

Sonuç

Hz. Peygamber’in hicretinden (İslam’dan) önce Mekke’de yaşanan cahiliye (şirk) karanlığının bugünkü adıyla Medine olarak bilinen Yesrib’de yansımaları oldukça farklıdır. Yesrib’i oluşturan 6 bin civarındaki Arap nüfusla, 4 bin civarındaki Yahudi nüfusun oluşturduğu homojen yapı içindeki müşrik unsurun din algısı Mekke merkezli olmasına rağmen, Mekke’dekinden oldukça farklıdır.

Yesrib’de yaşayan Arap unsurlar, putperestlik inancına mensup; inançları gereği hac ve umre ibadetini yerine getiren, şehir dışında bulunan kendilerine atfedilen Menat isimli puta karşı ayin ve ibadetlerini yapan, kahir ekseriyeti oluşturan bir topluluktur. Yahudi unsur ise Araplara göre daha az sayıda olmasına rağmen, dini açıdan Araplara üstünlüklerini kabul ettirmişlerdi.

Yesrib’de Yahudilerle iç içe yaşayan müşrik Araplar, aralarında siyasi ve ekonomik alanda rekabet olmasına rağmen, sosyal hayat içerisinde Yahudilerin dini açıdan kendilerinden çok üstün olduklarını kabullenmişlerdi. Bu da onların Yahudilerden sosyo-kültürel anlamda önemli derecede etkilendiklerini göstermektedir.

Yahudilerle müşrikler arasındaki ekonomik ve siyasi rekabetle birlikte; muharref semavi bir dini inanç ve tecrübenin müşrik Yesrib Arapları üzerindeki tesiri, Mekke’den gelen davete kucak açmalarında önemli bir role sahiptir.

Notlar

- (*) Dr., Din Sosyolojisi
e-posta: mustafasafa@gmail.com
- (**) Bu makale “Hz. Peygamber Döneminde Medine’nin Sosyal Yapısı” isimli doktora tezimizin ilk bölümünden özetlenmiştir.
- [i] Geniş bilgi için bkz. Evs ile Hazrec arasında cereyan eden Muabbis ve Mudarris savaşında Evslilerin mağlup olup, destek aramak için Mekke’ye gitmeleri. Giderken umreye gittiklerini bildirerek, Hazrecliler’in saldırısından emin olarak Yesrib’den çıkmaları. (İbn Esir, I, 677; Bedr, I, 80.)
- [ii] Mekkeliler, kendilerine bir ayrıcalık tanımak üzere Hums denen bir müessese kurmuşlardı. Buna göre, o zamana kadar cari olan hac erkanından bazılarını --sadece Mekkeliler için-- iptal ediyorlardı. Mesela, bu ayrıcalığın kendilerine verdiği imtiyazı kullanan bazı Mekkeliler, artık Arafat’a gitmiyorlardı (İbn Hişam, I, 1996, 173–175).
1. Geniş bilgi için bkz. Evs ile Hazrec arasında cereyan eden Muabbis ve Mudarris savaşında Evslilerin mağlup olup, destek aramak için Mekke’ye gitmeleri. Giderken umreye gittiklerini bildirerek, Hazrecliler’in saldırısından emin olarak Yesrib’den çıkmaları. (İbn Esir, I, 677; Bedr, I, 80.)
 2. Mekkeliler, kendilerine bir ayrıcalık tanımak üzere Hums denen bir müessese kurmuşlardı. Buna göre, o zamana kadar cari olan hac erkanından bazılarını --sadece Mekkeliler için-- iptal ediyorlardı. Mesela, bu ayrıcalığın kendilerine verdiği imtiyazı kullanan bazı Mekkeliler, artık Arafat’a gitmiyorlardı (İbn Hişam, I, 1996, 173–175).

Kaynaklar

- Kur’an-ı Kerim ve Açıklamalı Meali, Komisyon, T.D.V. Yayınları, Ankara, 2012.
- Ali, Cevad, el-Mufassal fi-Tarihi’l-Arab Kable’l-İslam, I-X, Beyrut, 1976.
- Ateş, Ali Osman, “Asr-ı Saadet’te Dinler ve Gelenekler”, *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet’te İslam*, I-V, Beyan Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ayni, Bedrüddin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed, *Umdetü’l-Kari li-Şerhi Sahihi’l-Buhari*, I-XXV, Beyrut, Trz.

- Bedr, Abdülbasit, et-Tarihu's-Şamil li'l-Medineti'l-Münevvere, I-III, Medine, 1993.
- Buhari, Ebu Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camiu's-Sahih/Sahihu'l-Buhari*, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Buhl, Fr., "Medine" md., M.E.B.İ.A.
- Cilacı, Osman, "Ahbar" md., T.D.V.İ.A.
- Çağatay, Neşet, *İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, A.Ü.İ.F.Yayınları, Ankara, 1982.
- Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, Trc. Mehmet Yolcu, I-III, Yöneliş Yayınları, İstanbul, 1995.
- Ebu Davud, Süleyman b. El-Eş'as es-Sicistani, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981.
- Erkal, Mustafa E., *Sosyoloji (Toplumbilimi)*, 7. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 1996.
- Eyüp Sabri Paşa, *Mir'atü'l-Haremeyn/Mir'at-ı Mekke*, I-II, Matbaa-ı Bahriyye, İstanbul, 1301-1302/1885-1886.
- Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I-II, Trc. Salih Tuğ, İrfan Yayıncılık, İstanbul, 1993.
- İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed, *Kitabü'l-Muhabber*, Beyrut, Trz.
- İbn Hacer, el-Askalani Ahmed b. Ali, *Fethu'l-Bari Şerhu Sahihi'l-Buhari*, I-XII, Beyrut, 1989.
- İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, I-V, Thk. Cemal Sabit, Muhammed Mahmud, Seyyid İbrahim, Daru'l-Hadis, Kahire, 1996.
- İbn İshak, Muhammed, *es-Siretü'n-Nebeviyye*, Thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1401H.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Meâd*, I-VI, Trc. Şükrü Özen, H. Ahmet Özdemir, Mustafa Erkekli, İklim Yayınları, İstanbul, 1989.
- İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Kamil fi't-Tarih*, I-XIII, Beyrut, 1982.
- Üsdü'l-Gabe fi Ma'rifeti's-Sahabe, I-VII, Kahire, 1973.
- İbnü'l-Kelbi, Hişam b. Muhammed es-Sâib, *Putlar Kitabı (Kitabü'l-Esnam)*, Trc. Beyza Düşüngen, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.
- Köksal, M. Asım, *İslam Tarihi*, I-XII, Şamil Yayınevi, İstanbul, 1987.
- Mevdudi, Ebu'l-Ala, *Tefhimü'l-Kur'an*, I-VII, Trc. Kurul, İnsan Yayınları, İstanbul, 1991.
- *Kur'an'a Göre Dört Terim*, 13. Baskı, Trc. Osman Cilacı, İsmail Kaya, Beyan Yayınları, İstanbul, 1989.
- Müslim, b.Haccac Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri, *Sahihu Müslim*, I-VIII, Beyrut, Trz.
- Nedvi, Ebu'l-Hasen, *Kitab ve Sünnetin Işığında Dört Rukün (Namaz, Zekat, Oruç, Hac) Şer'i Hikmet ve Esrarı*, 2. Baskı, Trc. İsmet Ersöz, İslami Neşriyat Yayınevi, İstanbul, 1977.
- Özaydın, Abdülkerim, "Amr b. Luhay" md. T.D.V.İ.A. C.III.
- Sahih-i Buhari Muhtasar-ı Tecrid-i Sarih Tercüme ve Şerhi, I-XII, Trc. Ahmed Naim, Kamil Miras, D. İ. Bşk. Yay., Ankara, 1982.
- Semhûdî, Nureddin Ali b. Abdillâh, *Vefâu'l-Vefa bi Ahbari Dari'l-Mustafa*, I-IV, Daru İhyai't-Türasî'l-Arabi, Beyrut, 1984.
- Sübki, Mahmud Muhammed Hattab, el-Menhelü'l-Azbü'l-Mevrud Şerhu Süneni'l-İmam Ebi Davud, I-X, Mısır, 1394H.
- Taberi, Ebu Cafer Muhammed b. Cerir, *Camiu'l-Beyan an Te'vili Ayi'l-Kur'an*, I-XXX, Mısır, 1968.
- Ya'kubi, Ahmed b. Ebu Yakub, *Tarihu'l-Yakubi*, I-II, Beyrut, Trz.